

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Янчук Н. В. Формування мовної особистості в умовах функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови.

У статті розглянуто місце і роль функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови у процесі формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника.

Ключові слова: мовна особистість, спілкування, функціонально-комунікативний підхід, мовна компетенція, комунікативна змістова лінія, мовленнєва комунікація, мовно-мовленнєва підготовка.

Янчук Н. В. Формирование языковой личности в условиях функционально-коммуникативного подхода к изучению современного украинского литературного языка.

В статье рассматривается место и роль функционально-коммуникативного подхода к изучению современного украинского литературного языка в процессе формирования языковой личности будущего учителя-словесника.

Ключевые слова: языковая личность, общение, функционально-коммуникативный подход, языковая компетенция, коммуникативная содержательная линия, речевая коммуникация, языково-речевая подготовка.

Yanchuk N. V. Forming of language personality in the conditions of the functionally-communicative going for the studing of modern literary Ukrainian language.

In the article a place and role of the functionally-communicative going for the studing of modern literary Ukrainian language in the process of the forming of a linguistic personality of future teacher-philologist are considered.

Key words: linguistic personality, communication, functionally-communicative approach, linguistic competence, communicative semantic line, speech communication, linguallly-speech preparation.

В умовах постійного зростання місця й роль української мови в суспільстві проблема мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх громадян українського суспільства стає все більш актуальною, що визначає її основну мету навчання рідної мови, яка «полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності..., тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетенції» [6, с. 3].

Проблема формування мовної особистості в сучасній науці не нова. Різні її аспекти досліджували і продовжують досліджувати філософи, психологи, педагоги, лінгвісти тощо (А. Бодалев, Ф. Буслаєв, А. Богуш, О. Леонтьєв, В. Виноградов, Ю. Караулов, Л. Паламар, Л. Мацько та ін.),

що сьогодні знаходить відбиття в наукових розвідках, нових програмах, підручниках, посібниках сучасних мовознавців, лінгводидактів та вчителів-практиків (О. Біляєв, М. Вашуленко, Ф. Бацевич, Л. Паламар, М. Плющ, К. Климова та ін.). Але найчастіше вчених цікавлять проблеми мовно-мовленнєвої підготовки учнів загальноосвітньої школи [5] і значно рідше – студентів вищих навчальних закладів, зокрема – майбутніх учителів-словесників, хоч останнім часом подібні дослідження значно активізувалися, про що свідчать публікації в науково-методичній літературі (М. Вашуленко, Л. Паламар, Н. Голуб, К. Климова, В. Каліш, Н. Остапенко, Т. Симоненко та ін.).

Метою нашого дослідження є визначення ролі функціонально-комунікативного підходу в фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника взагалі й у процесах формування мовної особистості зокрема. Пропоноване дослідження є продовженням роботи щодо реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови (на матеріалі вивчення лексики і фразеології) у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника, що в кінцевому результаті передбачає формування вчителя, здатного плідно й результативно працювати в умовах сучасної школи, одним із завдань якої є «вироблення у школярів компетенцій комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях», а також «формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства загалом» [6, с. 3–4]. У результаті здійснення цих та інших завдань і забезпечується формування мовної особистості як «узагальненого образу носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [3, с. 6].

Проблеми спілкування в суспільстві виходять на передній план, що й зумовлює переорієнтацію існуючих у лінгводидактиці підходів до вивчення мови: сучасність вимагає якісно нової підготовки вчителя-словесника, який повинен не тільки бездоганно засвоїти лінгвістичний матеріал, а й навчитися вільно використовувати його в процесах мовленнєвої комунікації й успішно навчати цьому своїх майбутніх учнів. Для цього мало лише поєднати мовну та мовленнєву підготовку майбутніх фахівців – необхідно виховати почуття поваги до рідного слова, сформувані потребу в спілкуванні рідною мовою, адже «не тільки сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, струнності й вишуканості граматичних форм та конструкцій, стилістичному різноманітті має владарювати у школі й вищому навчальному закладі» [3, с. 8–9].

А цьому якраз і сприяє реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення лінгвістичного матеріалу, який ґрунтується на забезпеченні комунікативної змістової лінії, що передбачає вироблення вмій і навичок вільного, бездоганного, стилістично виправданого володіння мовними засобами в усіх без винятку ситуаціях спілкування.

Спілкування як специфічна форма взаємодії людей між собою виступає однією з основних потреб, а також умовою нормального розвитку людини як члена суспільства, як особистості, адже саме різноманітність та багатство спілкування з оточуючими сприяє розвитку особистості – пізнанню людиною дійсності та формуванню реакції на цю дійсність. Спілкуючись, люди прагнуть до певної мети, найчастіше – це передача інформації та відповідна реакція співрозмовника на цю інформацію. Отже, спілкування слід розглядати як один із основних видів діяльності людей, що сприяє розвитку пізнавальних процесів і виступає фактором формування та розвитку особистості, адже особистістю не народжуються: навчаючись, засвоюючи нове, – а це найчастіше здійснюється в процесі повсякденного спілкування, – дитина стає особистістю. Діяльність людини, зокрема спілкування з іншими людьми як особливий вид діяльності, виступає важливою умовою розвитку людини як особистості, адже вона постійно відчуває потребу в спілкуванні: їй є що повідомити іншим, від інших вона пізнає щось нове, а це сприяє розвитку її внутрішнього світу, розширенню та збагаченню досвіду, поглибленню зв'язків з іншими людьми, з оточуючим світом.

Як бачимо, поняття спілкування й особистість дуже тісно між собою пов'язані, адже формування особистості здійснюється через взаємодію з іншими людьми, саме засвоєння різних форм та видів соціальної діяльності сприяє формуванню її внутрішнього світу. Зокрема комунікативна діяльність, перш за все міжособистісне спілкування, виступає одним із найефективніших шляхів включення діяльності в процес формування особистості. При цьому спілкування виступає не лише як спосіб організації людської діяльності, а й як зміст відповідної потреби людини, що існує поряд із моральними, пізнавальними, естетичними потребами й сприяє розумінню особи як активного діяча, творчої основи всіх змін, що ведуть до всебічного розвитку особистості.

У цьому контексті поняття «мовна особистість», яку розглядають як поглиблення, розвиток, насичення додатковим змістом поняття особистості взагалі [2, с. 38], викликає все більший інтерес. На думку, Ю. Караулова, лінгвістичну заповідь «за кожним текстом стоїть система мови», – сьогодні варто трактувати по-новому: за кожним текстом стоїть мовна особистість, що володіє системою мови [2, с. 27]. Тому передусім варто виділяти мовну особистість, зокрема її інтелектуальні характеристики, що найкраще проявляються в мові й досліджуються також через мову.

Але мову необхідно розглядати не лише як засіб спілкування на буденному, побутовому рівні, а як національне надбання народу, запоруку його існування, засіб вираження його культури, а, отже, і джерело духовного збагачення. Адже мовна особистість якнайтісніше пов'язана з національним характером, тому виховання її повинне враховувати національну специфіку, її історичні умови, й інші чинники, що передбачено реалізацією соціокультурної змістової лінії в навчанні. Досягти цього можна шляхом використання різноманітних текстів виховного характеру як дидактичних матеріалів, а також різноманітних форм та видів роботи з ними, що допоможе усвідомити мову «як матеріал передачі думки і змісту, відчуття красу слова, виховати потребу в творчості, прагнення до точності, виразності та образності власного мовлення, бажання навчитися майстерно оперувати мовою, дотримуючись норм у використанні мовних одиниць різних рівнів мовної системи. Цьому сприяє система текстів, зміст яких концентровано репрезентує національну культуру українського народу в тісному зв'язку із загальнолюдською культурою» [1, с. 195].

Функціонально-комунікативний підхід до вивчення мовного матеріалу студентами якраз і покликаний забезпечити такий рівень мовно-мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя-словесника, який відповідає умовам сьогодення й гарантує належний рівень його мовної компетенції, що в подальшому послужить передумовою та показником загального особистісного розвитку його учнів.

Проблему впливу функціонально-комунікативного принципу на формування мовної особистості досить-таки ґрунтовно розроблено Л. М. Паламар [4], яка довела, що «рівень ефективності навчального процесу залежить від багатьох факторів і, в першу чергу, від організації навчального процесу на науковій основі. В його основу покладено комунікативний метод навчання, який заперечує викладання української мови у лінійній послідовності. Комунікативна спрямованість передбачає функціональне розташування та подання матеріалу, який відображає роль мови у реальному спілкуванні; комплексний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності; врахування профілю навчання студентів: гуманітарного чи природничого» [4, с. 36].

Функціонально-комунікативний підхід, «який покладено в основу навчання рідної мови, передбачає пріоритетним розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією, формування знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення» [6, с. 5]. Отже, мовна підготовка на всіх рівнях, а нас, передусім, цікавить підготовка майбутнього вчителя-філолога, повинна здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку лінгвістики й лінгводидактики, що передбачає поєднання ґрунтовних теоретичних знань з урахуванням

найновіших досягнень лінгвістичної науки, з одного боку, і формуванням практичних умінь і навичок володіння цими знаннями в практичній діяльності, тобто в процесах комунікації, з іншого. Для цього мало лише вивчити певні лінгвістичні одиниці (наприклад, лексико-фразеологічні одиниці), необхідно зрозуміти їх суть, функції в мові й мовленні, виражальні можливості тощо. Студентів, як і учнів, необхідно залучати до свідомої мовленнєвої діяльності, а для цього на заняттях необхідно створювати такі передумови, які б сприяли бажанню спілкуватися між собою, висловлювати власну точку зору на проблему з наступним аналізом мовленнєвого матеріалу, зокрема – помилок як співбесідника, так і власних.

Саме цього можна досягти завдяки реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови.

Як бачимо, процеси викладання української мови у вищій школі, як, до речі, і в загальноосвітній, повинні поєднати традиційний, системний, підхід із функціонально-комунікативним, що, у свою чергу, забезпечить майбутнім філологам єдність міцних, ґрунтовних теоретичних знань із чітко виробленими умінями й навичками застосування цих знань у подальшій діяльності.

Проведена нами експериментальна робота щодо визначення стану викладання сучасної української літературної мови (на матеріалі вивчення розділів «Лексикологія» і «Фразеологія») показала, що у практиці роботи вищої школи переважає системне вивчення лінгвістичного матеріалу з лише частковим зверненням до функціональних властивостей певних лінгвістичних одиниць, що загалом не відповідає вимогам до фахової підготовки майбутнього вчителя-словесника в контексті сучасних вимог щодо мовно-мовленнєвої підготовки учнів [6]. Це пояснюється відсутністю нових, єдиних для вищих навчальних закладів програм з основних лінгвістичних дисциплін, зокрема з сучасної української літературної мови, які б враховували сучасні тенденції розвитку лінгводидактики й були б орієнтовані на вимоги до сучасного мовленнєвого розвитку школярів взагалі і до формування мовної особистості зокрема.

Тому нами було розроблено «Програму експериментального вивчення слова і фразеологізму» в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови, теоретичні засади якої, актуальність та доцільність упровадження обґрунтовано в науково-методичній літературі [7–8]. Саме такий підхід «допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного застосування мовного матеріалу, розширення і поглиблення пізнавальних здібностей студентів» [4, с. 12], «бо він передбачає використання мови, що вивчається, вибір прийомів, методів, способів поєднання матеріалу і зміст» [4, с. 27].

Ця програма покликана сприяти підготовці майбутнього вчителя, здатного творчо й плідно працювати в умовах сучасної школи,

формувати в своїх учнів міцні вміння й навички вільного, бездоганного, точного, стилістично виправданого володіння лінгвістичними одиницями, зокрема лексико-фразеологічними, у комунікативних процесах. Ефективність упровадження запропонованої програми доведено в ході її апробації на філологічному (з 2007 року – ННІ філології та журналістики) та історичному факультетах Житомирського державного університету імені Івана Франка: результати роботи показали значно вищий рівень комунікативно виправданого володіння мовленнєвими вміннями й навичками в різноманітних ситуаціях спілкування студентами експериментальних груп порівняно із студентами контрольних груп. Саме такі вміння й навички повинні стати основою успішного формування мовної особистості.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії / З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук. праць. – Рівне : Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, 2006. – С. 5–9.
4. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 45 с.
5. Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук. праць. – Рівне : Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, 2006. – 344 с.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5–12 класи. – К. : Перун, 2005. – 176 с.
7. Янчук Н. В. Програма експериментального вивчення слова і фразеологізму в аспекті функційно-комунікативного вивчення мови / Н. В. Янчук // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 3. – С. 14–17.
8. Янчук Н. В. Теоретичні засади та умови впровадження «Програми експериментального вивчення слова та фразеологізму» у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників» // Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. – Житомир, 2007. – С. 149–153.